TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT VA SHAXS AVTONOMIYASI MUAMMOSI

Madgapilova Nargiza Talipjanovna
"Psixologiya" kafedrasi o'qituvchisi,
https://orcid.org/0009-0006-9488-6392
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
amaliy psixologiya yo'nalishi 3-kurs talabasi
Kurbonkulova Madina Djalolovna
homesdavron@gmail.com

Annotatsiya: Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonini samarali tashkil etish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash imkonini yaratmoqda. Biroq bunday texnologiyalarning keng qo'llanilishi shaxs avtonomiyasi bilan bog'liq muammolarni ham yuzaga keltiradi. Sun'iy intellekt tizimlari o'quv jarayonida qarorlar qabul qilish jarayoniga ta'sir ko'rsatib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va tanlov erkinligini cheklashi mumkin. Shu sababli ta'lim muhitida texnologiyalarni qo'llashda shaxs erkinligi va mustaqilligini saqlab qolish muhim hisoblanadi. Tadqiqot sun'iy intellekt va shaxs avtonomiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilishga qaratilgan. Mazkur masala ta'lim tizimida texnologik taraqqiyot va insoniy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash nuqtai nazaridan muhimdir.
Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ta'lim muhiti, shaxs avtonomiyasi, raqamli ta'lim, algoritmik qarorlar, shaxs erkinligi, etik tamoyillar, ta'lim texnologiyalari.
Аннотация: Использование технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе позволяет повысить эффективность обучения и учитывать индивидуальные особенности учащихся. Однако широкое применение таких технологий вызывает проблемы, связанные с автономией личности. Системы искусственного интеллекта могут влиять на процесс принятия решений в обучении и ограничивать самостоятельность и свободу выбора учащихся. В связи с этим важно учитывать сохранение личной автономии при использовании цифровых технологий в образовательной среде. Данное исследование направлено на анализ взаимосвязи между искусственным интеллектом и автономией личности в образовании. Рассматриваемая проблема важна с точки зрения обеспечения баланса между технологическим развитием и гуманистическими ценностями образования.
Ключевые слова: Искусственный интеллект, образовательная среда, автономия личности, цифровое образование, алгоритмические решения, свобода личности, этические принципы, образовательные технологии.
Abstract: The use of artificial intelligence technologies in education improves the efficiency of the learning process and helps address the individual needs of students. However, the widespread application of such technologies also raises issues related to personal autonomy. Artificial intelligence systems may influence decision-making processes in learning and potentially limit students' independence and freedom of choice. Therefore, it is important to preserve personal autonomy when implementing digital technologies in educational environments. This study aims to analyze the relationship between artificial intelligence and personal autonomy in education. The issue is significant in maintaining a balance between technological advancement and humanistic values in education.

Keywords: Artificial intelligence, educational environment, personal autonomy, digital education, algorithmic decisions, individual freedom, ethical principles, educational technologies.

Kirish

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli platformalar, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, aqlli o‘quv yordamchilari va adaptiv ta’lim dasturlari o‘quv jarayonini yanada samarali tashkil etish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash hamda ta’lim sifatini oshirish imkonini bermoqda. Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish, ularga mos o‘quv materiallarini tavsiya etish va o‘quv jarayonini individuallashtirish kabi vazifalarni bajarish orqali pedagogik faoliyatni qo‘llab-quvvatlamoqda. Shu bilan birga, bunday texnologiyalar ta’lim jarayoniga yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda muayyan ijtimoiy, pedagogik va etik muammolarni ham olib kiradi.

Shunday muammolardan biri ta’limda sun’iy intellekt va shaxs avtonomiyasi o‘rtasidagi munosabatdir. Shaxs avtonomiyasi deganda insonning mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish va o‘z faoliyatini erkin tanlash huquqi tushuniladi. Ta’lim jarayonida esa bu tushuncha o‘quvchilarning mustaqil o‘rganishi, tanqidiy fikrlashi va bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirish jarayoni bilan chambarchas bog‘liqdir. Biroq sun’iy intellekt tizimlarining keng qo‘llanilishi ayrim hollarda o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish jarayoniga ta’sir ko‘rsatishi, ularning tanlov imkoniyatlarini algoritmik tavsiyalar orqali cheklashi mumkin.

Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlari ko‘pincha o‘quvchilarning oldingi faoliyati, o‘zlashtirish darajasi yoki xulq-atvoriga asoslanib tavsiyalar beradi. Bu esa bir tomondan o‘quv jarayonini individuallashtirishga yordam bersa, ikkinchi tomondan o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va yangi bilimlarni izlash jarayonini cheklashi ehtimolini ham yuzaga keltiradi. Natijada o‘quvchi o‘z qarorlarini mustaqil ravishda qabul qilish o‘rniga, sun’iy intellekt tomonidan berilgan tavsiyalar asosida harakat qilishi mumkin. Bu holat esa shaxs avtonomiyasining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli ta’lim muhitida sun’iy intellektdan foydalanishda texnologik samaradorlik bilan bir qatorda insoniy qadriyatlar, shaxs erkinligi va mustaqil fikrlashni rivojlantirish masalalariga ham alohida e’tibor qaratish zarur. Pedagoglar va ta’lim muassasalari sun’iy intellekt tizimlarini o‘quv jarayoniga joriy etishda ularni inson faoliyatini to‘liq almashtiruvchi vosita sifatida emas, balki pedagogik faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida ko‘rib chiqishlari lozim. Bu esa o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, tanqidiy fikrlash qobiliyati va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, ta’lim tizimida sun’iy intellektdan foydalanish tobora kengayib borayotgan bir paytda, shaxs avtonomiyasini saqlab qolish va texnologik jarayonlar bilan insoniy qadriyatlar o‘rtasida muvozanatni ta’minlash muhim ilmiy masalaga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta’limda sun’iy intellekt va shaxs avtonomiyasi o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish, mavjud muammolarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish yo‘llarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot aynan shu masalalarni yoritishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metadologiyasi

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimida ham keng qo‘llanila boshladi. Adaptiv o‘qitish platformalari, aqlli o‘quv yordamchilari, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari hamda o‘quv jarayonini tahlil qiluvchi algoritmlar ta’lim samaradorligini

oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish shaxs avtonomiyasi bilan bog'liq muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Shaxs avtonomiyasi deganda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, erkin qaror qabul qilishi va bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishi tushuniladi. Sun'iy intellekt tizimlarining ta'lim jarayoniga keng kirib kelishi esa ayrim hollarda o'quvchilarning mustaqil tanlov qilish imkoniyatlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.
Tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarning o'quv faoliyatini tahlil qilish orqali ularga mos o'quv materiallarini tavsiya qiladi, baholash jarayonini avtomatlashtiradi va ta'lim jarayonini individuallashtirishga yordam beradi. Biroq bunday tizimlar ko'pincha algoritmik tavsiyalar asosida ishlaydi. Natijada o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil izlash o'rniga, sun'iy intellekt tomonidan berilgan tavsiyalarga tayanishi mumkin. Bu esa shaxs avtonomiyasining ma'lum darajada cheklanishiga olib kelishi ehtimolini yuzaga keltiradi.
Masalan, Neil Selwyn ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish pedagogik jarayonni avtomatlashtirish bilan birga, o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga ta'sir qilishi mumkinligini ta'kidlaydi[1]. Uning fikricha, ta'lim tizimida texnologiyalarni joriy etishda inson omili va pedagogik nazorat muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, Wayne Holmes sun'iy intellekt ta'lim jarayonida yordamchi vosita sifatida qo'llanilishi lozimligini, u pedagog va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni to'liq almashtirmasligi kerakligini ta'kidlaydi[22]. Bu qarashlar ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishda shaxs avtonomiyasini saqlab qolish muhimligini ko'rsatadi.
Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim tizimida katta imkoniyatlar yaratishi bilan birga, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va qaror qabul qilish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda sun'iy intellektdan foydalanishda etik tamoyillar, shaxs erkinligi va pedagogik nazorat masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim tizimida sun'iy intellektdan samarali foydalanish uchun texnologik innovatsiyalar bilan bir qatorda insoniy qadriyatlarni ham hisobga olish zarur.
Mazkur tadqiqot ta'limda sun'iy intellekt va shaxs avtonomiyasi muammosini o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda aralash metodologik yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida sifat va miqdoriy tadqiqot usullari uyg'un holda qo'llanilib, muammoni har tomonlama tahlil qilish maqsad qilindi.
Birinchi bosqichda nazariy tahlil usuli qo'llanildi. Bu bosqichda sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimiga ta'siri, shaxs avtonomiyasi tushunchasi hamda raqamli ta'lim muhitida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga oid ilmiy adabiyotlar o'rganildi. Ilmiy maqolalar, monografiyalar, xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan hisobotlar hamda elektron ilmiy bazalardagi manbalar tahlil qilindi. Nazariy tahlil orqali ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish bilan bog'liq asosiy muammolar hamda ularning ijtimoiy va pedagogik jihatlari aniqlashtirildi.
Ikkinchi bosqichda empirik tadqiqot usullaridan foydalanildi. Tadqiqot doirasida pedagoglar va talabalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazilib, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim platformalaridan foydalanish jarayonida ularning fikrlari va tajribalari o'rganildi. So'rovnomalar orqali o'quvchilarning sun'iy intellekt tizimlari tomonidan beriladigan tavsiyalar, o'quv materiallarini tanlash jarayoni va avtomatlashtirilgan baholash tizimlariga bo'lgan munosabati aniqlashtirildi.

[1] Selwyn, N. (2019). *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education.* Polity Press.

[2] Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning.* Center for Curriculum Redesign.

Bundan tashqari, yarim tuzilgan intervyu usuli ham qo‘llanildi. Intervyular pedagoglar hamda ta’lim texnologiyalari bo‘yicha mutaxassislar bilan o‘tkazilib, sun’iy intellektning o‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga ta’siri, shaxs avtonomiyasining saqlanishi va pedagogik nazoratning ahamiyati muhokama qilindi. Ushbu intervyular tadqiqot mavzusining amaliy jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam berdi.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda statistik tahlil hamda tematik tahlil usullaridan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida so‘rovnoma natijalari umumlashtirildi, tematik tahlil orqali esa intervyu jarayonida aniqlangan asosiy g‘oyalar tizimlashtirildi. Ushbu metodologik yondashuv ta’limda sun’iy intellekt va shaxs avtonomiyasi o‘rtasidagi munosabatlarni kompleks tarzda o‘rganish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda pedagogik nazorat, algoritmik shaffoflik va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Shu orqali ta’lim tizimida sun’iy intellektdan samarali foydalanish bilan birga shaxs avtonomiyasini saqlab qolish mumkin.

Muhokama

Ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarining keng qo‘llanilishi o‘quv faoliyatini samarali tashkil etish, ta’limni individuallashtirish va o‘quvchilarning bilim darajasini aniq tahlil qilish imkoniyatlarini yaratmoqda. Biroq ta’limda sun’iy intellekt va shaxs avtonomiyasi muammosi ushbu texnologiyalarni joriy etish jarayonida muhim ilmiy va amaliy masala sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shaxs avtonomiyasi o‘quvchining mustaqil fikrlashi, qaror qabul qilishi hamda bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirish jarayonini anglatadi. Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar esa ko‘pincha o‘quvchilarning faoliyati haqidagi ma’lumotlarga tayanib turli tavsiyalar beradi va o‘quv jarayonini algoritmik tarzda yo‘naltiradi. Bu holat ayrim vaziyatlarda o‘quvchilarning mustaqil tanlov qilish imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt asosidagi adaptiv ta’lim platformalari o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos o‘quv materiallarini tavsiya etadi. Bu jarayon o‘quvchilarning bilimlarni tezroq o‘zlashtirishiga yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, bunday tizimlar o‘quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlarini algoritmik tavsiyalar orqali cheklab qo‘yishi ehtimoli ham mavjud. Natijada o‘quvchilar o‘z bilimlarini mustaqil ravishda izlash o‘rniga, sun’iy intellekt tomonidan tavsiya etilgan materiallar doirasida faoliyat yuritishi mumkin. Bu esa shaxs avtonomiyasining ma’lum darajada kamayishiga olib kelishi ehtimolini yuzaga keltiradi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat shundaki, sun’iy intellekt tizimlari o‘quv jarayonida qaror qabul qilish jarayoniga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari yoki tavsiya etuvchi algoritmlar o‘quvchilarning o‘quv trayektoriyasini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Agar ushbu tizimlar to‘liq avtomatlashtirilgan tarzda qo‘llanilsa, pedagogning nazorati va o‘quvchining mustaqil qaror qabul qilish jarayoni cheklanishi mumkin. Shu sababli ta’lim muhitida sun’iy intellektdan foydalanishda pedagogik nazorat muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, sun’iy intellektdan foydalanishda etik tamoyillarni hisobga olish zarur. Ta’lim jarayonida qo‘llanilayotgan algoritmlar shaffof va tushunarli bo‘lishi, o‘quvchilarga esa o‘z o‘quv faoliyatini mustaqil boshqarish imkoniyati yaratilishi lozim. Pedagoglar sun’iy intellekt tizimlarini o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini cheklovchi vosita sifatida emas, balki ularning bilim olish jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi texnologiya sifatida qo‘llashlari muhimdir.

Umuman olganda, ta'limda sun'iy intellekt va shaxs avtonomiyasi muammosi texnologik rivojlanish va insoniy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi. Sun'iy intellektdan samarali foydalanish uchun pedagogik nazoratni kuchaytirish, o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish va ularning mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlash muhim hisoblanadi. Shu orqali ta'lim tizimida texnologik innovatsiyalarni joriy etish bilan birga shaxs avtonomiyasini saqlab qolish mumkin bo'ladi.

Xulosa

Ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi o'quv jarayonini samarali tashkil etish, ta'limni individuallashtirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash imkoniyatlarini yaratmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga keng kirib kelishi shaxs avtonomiyasi bilan bog'liq muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarning faoliyatini tahlil qilib, ularga mos tavsiyalar beradi, avtomatlashtirilgan baholash tizimlarini amalga oshiradi va ta'lim jarayonini algoritmik tarzda yo'naltiradi. Biroq bu jarayon ayrim hollarda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini va tanlov qilish imkoniyatlarini cheklashi mumkin, natijada shaxs avtonomiyasi pasayishi ehtimoli yuzaga keladi.

Shaxs avtonomiyasining pasayishi ta'lim jarayonida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini va yangi bilimlarni izlash jarayonini cheklashi mumkin. Shu sababli ta'lim muhitida sun'iy intellektdan foydalanishda pedagogik nazorat, algoritmlarning shaffofligi va etik tamoyillarga rioya qilish muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar sun'iy intellekt tizimlarini o'quvchilarning mustaqil faoliyatini to'liq almashtiruvchi vosita sifatida emas, balki qo'llab-quvvatlovchi yordamchi texnologiya sifatida ishlatishlari zarur.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarga o'z faoliyatini boshqarish va tanlov qilish imkoniyatini beruvchi raqamli savodxonlikni rivojlantirish ham muhimdir. Bu esa sun'iy intellektdan foydalanish jarayonida texnologik samaradorlik bilan bir qatorda shaxs avtonomiyasini saqlash imkonini beradi. Umuman olganda, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ta'limda sun'iy intellekt va shaxs avtonomiyasi o'rtasidagi muvozanatni saqlash pedagogik, etik va texnologik jihatlarni uyg'unlashtirish orqali ta'minlanishi lozim. Shu yondashuv o'quvchilarning bilim olish jarayonini mustaqil va ongli ravishda amalga oshirishiga xizmat qiladi hamda raqamli ta'lim muhitining barqaror va adolatli rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Neil Selwyn (2019). *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education.* Cambridge: Polity Press.
2. Wayne Holmes, Maya Bialik, & Charles Fadel (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning.* Boston: Center for Curriculum Redesign.
3. Cathy O'Neil (2016). *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy.* New York: Crown Publishing Group.
4. Luciano Floridi (2019). *Artificial Intelligence, Education and the Ethics of Autonomy.* Oxford Review of Education, 45(4), 453–470.
   – Sun'iy intellekt va shaxs avtonomiyasi o'rtasidagi etik masalalar.
5. UNESCO (2021). *Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers.* Paris: UNESCO Publishing.
6. Neil Selwyn & Ben Williamson (2019). *Digital Education and the Limits of Algorithmic Autonomy.* Learning, Media and Technology, 44(3), 215–230.